

В. Г. ПАВЛОВ

← За віру

(Спомини засланця)

ТОРОНТО

• 1960

ЧІКАГО

ВИДАВНИЦТВО "ДОРОГА ПРАВДИ" Ч. 17

В. Г. ПАВЛОВ

ЗА ВІРУ

(Спомини засланця)

З російської мови переклав

М. Подворняк

**Накладом
Християнського Видавництва "Дорога Правди"**

Торонто — 1960 — Чікаго

ПЕРЕДМОВА

Василь Гур'евич Павлов — один з найвизначніших баптистських проповідників дореволюційної Росії. Свої щікаві спомини він написав для німецьких баптистів 1899-го року, щоб познайомити їх з положенням євангельсько-баптистського руху в Росії, а також в Україні. Ті спомини були видруковані 1908-го року в Москві відомим В. Д. Бонч-Бруевичем, і з цього видання подаємо їх нашим читачам. Спомини В. Г. Павлова цінні для нас тим, що вся його діяльність відбувалася на Кавказі і вона мала свій дуже помітний вплив на духовне пробудження в Україні. А найбільш цінні вони тим, що показують незломну віру колишніх борців за Правду Христову, які вміли жити для Бога, працювати для Нього, і страждати за Його імення.

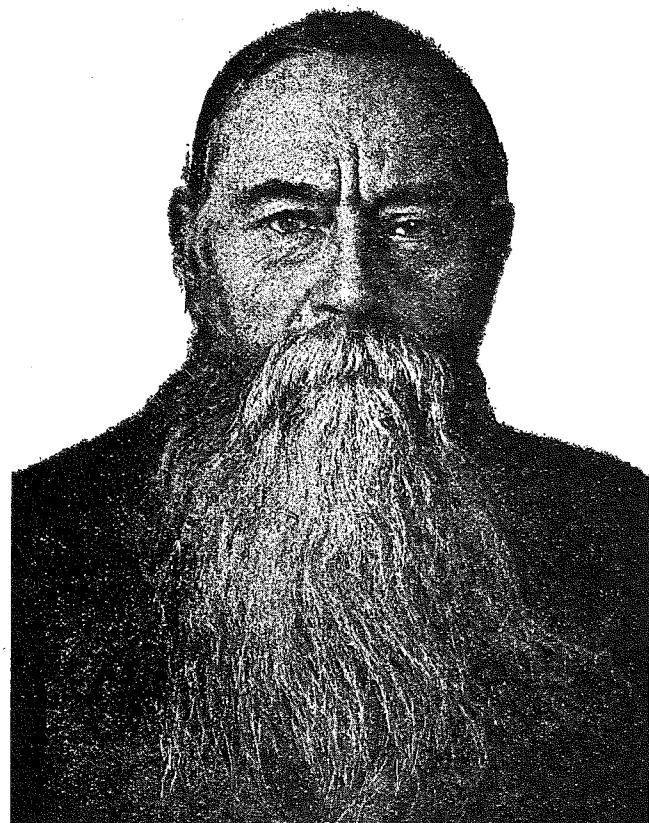
Василь Гур'евич Павлов упокоївся в Бозі дня 15-го квітня 1924-го року, похований в Тифлісі.

На цьому місці складаємо ширу подяку братові А. Дубовому з Майнот, ЗДА, за ласкаве випозичення цих споминів з його приватної бібліотеки для перекладу на українську мову.

Нехай Господь поблагословить і це видання для Своєї слави!

Торонто, січень 1960

Християнське Видавництво
“Дорога Правди”

В. Г. Павлов

I МОЕ НАВЕРНЕНІЯ

Божою ласкою я прийшов до зрозуміння й пізнання свого гріховного положення, і прийняв Ісуса Христа, як своєго Спасителя на 16-му році моєgo життя. Хоча до того часу я відвідував богослужіння, читав Біблію, але духовно я був мертвий і не мав до Бога любові. Але Господь знайшов мене, як загинувшу вівцю, я пізнав Його любов, віддався Богові тілом і душою і з того часу служу Йому, проповідуючи Його слово.

Батьки мої були молоканами. Молокани — це секта, яка дуже близька до протестантизму, але подібно квакерам вони відкидають хрещення водою і Вечерю Господню. Через читання Євангелії і через мої розмови з баптистами, я переконався, що мені конче треба прийняти хрещення. 1870-го року я приїхав до громади баптистів у Тифлісі, яка тільки-що постала і нараховувала лише кілька членів. Батьки мої були проти того і переслідували мене за це.

Але поволі і вони переконувалися в правдивості євангельського навчання і згодом почали відвідувати наші богослужіння.

Не дивлячись на мою молодість, я намагався інших привести до Господа, а брати іноді заставляли мене читати на зібраннях слово Боже і пояснювати його.

Перший баптист, який прибув до Тифлісу з центральних губерній Росії, був німець Мартін Кальвейт, який 1867-го року охристив першого з російських сектантів купця Микиту Вороніна.

У 1875 р. я поїхав в Гамбург, щоб підготуватися до проповідничого служіння. Тоді там

ще не було дійсної біблійної школи, але покійний І. Г. Онкен прийняв мене і призначив одного брата, щоб той мене учив.

Мое перебування в Гамбурзі на протязі одного року багато допомогло моєму духовному поступові. Я часто був в Онкена, розмовляв з ним, а також слухав його проповіді, іздив на конференцію в Бремен і взагалі я не пропускав ні однієї нагоди, щоб не бути учасником якоїсь духовної врочистості.

1876-го року покійний Онкен рукоположив мене на місіонера і я повернувся до Тифлісу і прийняв працю проповідника в тамтешній баптистській громаді.

II

МОЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ДО ПЕРШОГО ЗАСЛАННЯ

Восени того самого 1876-го року я звершив з одним братом першу місійну подорож по Закавказзі, бо деякі друзі давно вже просили мене, щоб їх відвідати.

Перше село, яке ми відвідали, було молоканське село Воронцовка, в якому я родився. Секта молокантвірдить, буцім то вона має надзвичайні дари Святого Духа, а це: говорення чужими мовами, пророчества й ін. Під час співання духовних пісень вони починають скакати, крутитися, ніби то під впливом Св. Духа. Коли я говорив їм, що це не личить для християн, то вони відкидали мої завважи, посилаючись на царя Давида, який скакав перед скринею заповіту. Послідовники тієї секти також святкують ста-розаповітні свята: пасху, кучки й день очищення. Вони також влаштовують загальні обіди, називаючи їх жертвами. Ми намагалися показати

їм, що Христос приніс Самого Себе в жертву за гріхи світу, і тим самим уневажнив усі інші жертвоприношення.

Звідси ми поїхали далі по молоканських селах. Ми пробиралися через гори й долини, іхали кіньми, а іноді волами. Так ми доїхали аж до підніжжя гори Аракса, до с. Давалу, де відвідали одного німецького брата, що працював там біля наводнюючого каналу з ріки Аракса.

Звідтам (з Ериванської губернії, давньої Арmenії), ми прибули до міста Баязет, а потім переїхали через озеро Гокча між горами, в Єлісаветпольську губернію, до села Михайлівки, де я охристив одну родину, чоловіка і його дружину. Звідтам ми вийшли на широку дорогу і відвідали село Новоіванівка, а потім, прибувши на станцію Дзеган, направилися поштовими кіньми в Бакинську губернію. Відвідали місто Шемаху, село Чухур-Юрт, потім прибули до села Пришиб, а звідтам прибули до міста Ленкоран, над самим Каспійським морем, біля перського кордону.

Тут ми мали кілька благословенних зібрань, кілька душ навернулося до Господа і постала баптистська громада. Але старий змій-диявол розпочав переслідування. На нас донесли до повітового начальника, що ми розповсюджуємо лютеранську віру. Нас покликали до поліції, збрали наші документи, а нам наказали негайно від'їхати додому. Хоча нас не арештували, але видали нам пакета з тим, щоб ми по дорозі додому скрізь зголосувалися до повітових урядів. Спочатку все йшло гаразд, але в місті Агдаш, Єлісаветпольської губернії, місцевий повітовий начальник затримав нас і звелів під поліційною охороною відвезти нас до м. Єлісаветполя. Дорогою стала досить смішна подія. Конвоїри, які проводили нас від одної поштової станції до другої, якось відстали від нас і ми самі поїхали пош-

товими кіньми. Приїхали ми до міста Єлисаветполя і затрималися ночувати в гостинці. Вночі, чуємо, стукають і шукають нас, кажучи, що втікли арештанті. До ранку поставили біля нас вартових, а вдень міський повітовий начальник м. Єлисаветполя знову звільнив нас і ми без конвоїрів поїхали поштовими кіньми до Тифлісу. Прибувши до Тифлісу, ми повинні були зголоситися на поліцію і дати розписку, що ми більше не будемо розповсюджувати лютеранської віри. Тому, що ми не належали до лютеранської церкви, то ми з чистим сумлінням дали таку розписку.

1877-го року розпочалася російсько-турецька війна. Наша громада виставила від себе двох сестер і двох братів, які повинні були опікуватися раненими. Влада ставилася до нас дуже прихильно. Тоді кавказьким намісником був великий князь Михаїл Миколаєвич, якого за його доброту любили всі кавказькі народи.

Того часу ми винайняли собі для богослуженъ відповіднішу залю в центрі і зібрання наші відвідували не тільки прості люди, але й інтелігенція.

При кінці того року я одружився.

У 1879 р. я відвідав місто Владикавказ, куди був переїхав один з наших тифліських членів, брат Богданів і він зорганізував там групу віруючих. Я охристив там кілька осіб. Але потім поліція довідалася про це і мене арештували. Уночі до моєї камери пускали всіх, кого тільки підібрали на вулиці: п'яниць, злодіїв й ін. На другу ніч мене звільнили від того середовища і я почував з пожежниками. Мене пропонували три дні, а потім звільнили.

1880-го року я був визнаний владою, як старшина Тифліської громади і до самого 1886-го року мав повну свободу. Я відвідував різні місця, проповідуючи Євангелію. Коли б описати всі

мої місійні подорожі, всю мою духовну працю, то це була б велика книга, а для того я згадаю тільки деякі мої місійні подорожі.

Восени того самого року я відвідав Таврічеську губернію, а властиво молоканські села Нововасилівку й Астраханку, де були великі наші зібрання, а потім там постали баптистські громади.

Дотепер ми жили з батьком разом за свої невеликі грошеві збереження, але після пожежі 1879-го року ми збідніли і 1881-го року я змушенний був піти на фізичну працю, аж поки 1882-го року одне місійне товариство почало мені помогати матеріально.

1883-го року я ще звершив одну місійну подорож по Закавказзі, але тепер уже подорожував поїздом. Восени відвідував Самарську губернію і хрістив там у с. Новий Узень 16 осіб.

У 1884 р. в місяці квітні полковник Пашков і граф Корф скликали в Петербурзі з'їзд представників різних євангельських груп, на якому були присутні всі духовні євангельські діячі Росії. Між іншими, на цьому з'їзді були: відомий д-р Бедекер, містер Радкліф з Англії, німецькі баптистські проповідники Вінер, Лібіх, Ондрі, Каргель, я та багато інших баптистських і штундистських проповідників. Метою з'їзду було: об'єднання всіх віруючих. Відбувалися благословені зібрання. Проповідувати ніхто нікого не запрошуував, але хто відчував у собі побудження до слова, виходив і говорив. Але мета з'їзду — об'єднання всіх у Вечері Господній, при різних поглядах, не була досягнена. Але за столом було справді велике євангельське братерство: простий селянин сидів разом з графом, а знатні й високо поставлені жінки прислуговували простим братам. Для мене цей з'їзд залишився найкращим світлим спомином усього моого життя.

Так ми насолоджувалися на протязі кількох днів.

Коли ми одного разу вернулися до свого готелю на Виборгському боці, то побачили, що в наших кімнатах повно поліції, яка повідкривала наші валізи й переводила обшук. Коли ми прийшли, то поліція зробила також нам обшук, і всіх нас арештувала. Спочатку нас тринадцятьох відпровадили на поліційну станицю, а потім відвели в т.зв. Казанську частину до тайної поліції, де нас тримали і робили допити. Там ми провели всю ніч. Потім на короткий час нас звільнili, але незабаром знову арештували. На перший день Великодня до нас прийшов якийсь міський начальник, і всіх нас поздоровив зо святом Воскресіння Христового. Незабаром поліція провела нас на станцію, зажадала від нас грошей, купили кожному з нас дорожного квитка туди, куди хто їхав і посадили нас на поїзд. Поліція стояла і пильно стежила за нами, аж поки поїзд не рушив у дорогу.

Причина до нашого арешту була та, буцім то в готелі, де ми затрималися, був знайдений нелегальний друкарський шрифт, але це була небагронтована видумка влади.

Пашкову й Корфу, за відмову дати розписку, що вони не будуть сходитися з російськими сектантами, влада наказала того самого року залишити Росію і їм дотепер не дозволяють вернутися (до року 1899-го — перекладач).

1885-го року я знову відвідав губерні: Самарську, Київську, Могилевську й Херсонську, де я проповідував слово Боже і кілька нових осіб прилучилися до церкви.

По дорозі з Києва я заїхав до села Любомирки, де тоді жив брат Іван Рябошапка. Коли ми зібралися в стодолі, я саме проповідував, прийшов місцевий урядник, переписав усіх присутніх, а мене арештував і посадив до арештантсь-

кої при сільськім управлінні. Другого дня місцеві брати зо спеціальною грамотою від урядника, своїми кіньми завезли мене до міста Ольвіополя, де я пробув ще одну добу під арештом. Потім мене передали, також зо спеціальною грамотою, братові Рябошапці для того, щоб він допровадив мене до м. Єлісаветграду. Там я ще ночував одну ніч в домі вартового, а його дружина запевняла мене, що коли штурндисти сходяться разом, тоді вони ставлять бочку з водою, ходять кругом неї, а потім з бочки виходить диявол і роздає їм гроши. Подібні нісенітниці були дуже поширені між тодішнім простолюддям.

Начальник не повернув мені моїх документів, але казав мені іхати до Одеси, бо моя справа передана туди. Я поїхав до Одеси. Цілий тиждень я щодня ходив там до консисторії. Мені давали тільки одну відповідь: “прийди взавтра”. Не маючи грошей, щоб жити в Одесі, я кинув усе, сів на пароплава і від'їхав додому, думаючи, що коли я буду потрібний, то консисторія знає, де я живу. Справа ж та поки що не мала для мене жодних якихось наслідків. Мабуть, що консисторія донесла на мене, кому треба, але це було для мене невідомим.

У 1886 р. в місяці липні покійний брат Андрей Савин написав мені, щоб я приїхав до Ростова на Дону для публічного диспути з священиком Рудневим і проф. Кутеповим. Предметами диспути були хрещення дітей і миропомазання. На великому майдані біля собору зібралися тисячі народу. Але самий диспут відбувався в шкільному будинкові, який міг вмістити лише кілька сот людей. По скінченні нашої розмови розшаліла юрба почала на мене кричати, готова була мене побити. Я насили увірвався, сів на візника і від'їхав. Після моого від'їзду перед домом брата Савина зібралася тисячна юрба і, проклинаючи, питалася за мною. Але, слава Богу, все обій-

шлося добре і я щасливо вернувся додому. У цьому році влада відібрала в мене право на мое служіння і заборонила нам збиратися для молитви. Але ми винайшли собі іншу залю, в глухій і безлюдній частині міста і збиралися там.

III

ПЕРШЕ ЗАСЛАННЯ

26-го березня (7-го квітня) 1887 р. вранці прийшов до мене на помешкання міський поліцай і сказав, щоб я негайно зголосився на поліційну станицю. Коли я прибув туди, то комендант найперше спитався мене, чи я знаю, де живе Аміхарьянц. Коли я сказав, що знаю, тоді комендант дав мені провідника і сказав, щоб ми негайно привели сюди Аміхарьянца. За якийсь час ми, разом з Аміхарьянцем, були на поліційній станиці. Коли ми прийшли, начальник прочитав нам списаний аркуш паперу, де було сказано, що троє нас: я, Аміхарьянц і Воронін, за розповсюдження штундизму-баптизму, висилаємося владою на чотири роки під нагляд Оренбургського губернатора. Вороніна якраз не було тоді вдома, а нас обох з Аміхарьянцем відразу відставили до в'язниці, не дозволивши навіть попрощатися зо своїми домашніми.

У в'язниці забрали наше цивільне вбрання, а нам видали грубе в'язничне взуття і таку саму в'язничну одежду. Замість ліжок у в'язниці були тверді нари з дощок, на яких ми спали. Не було жодного матраца, жодного накриття, а тільки витерті попередніми в'язнями дошки. Але, лягаючи спати, ми здіймали наше в'язничне взуття і замість подушок клали його собі під голови.

В'язні питалися нас, защо нас сюди привели,

а коли ми сказали їм, що за проповідь Євангелії, то вони цього ніяк не могли зрозуміти.

У в'язниці сиділи переважно тубильці і ми багато свідкували їм про Христа.

За старанням наших друзів на третій день нам видали назад нашу одіж і перевели нас до крашого помешкання. Наші домашні, а також знайомі і приятелі відвідували нас. У присутності в'язничних дозорців ми могли говорити з ними крізь простягнутого ланцюга.

Так минуло десять днів. За старанням деяких осіб нас звільнили з в'язниці і в супроводі одного поліцая дозволили на свою руку від'їхати на заслання.

На той час прибув до нас і Воронін. Ми приготовилися в далеку дорогу, але ми не їхали самі, а разом зо своїми родинами. На майдані перед домом, де відбувалися наші богослужіння, зібралося понад тисяча осіб. Ми сіли на поштові вози і зо слізьми прощалися з нашими духовними братами і сестрами. Коли коні рушили з місця, велика юрба наших знайомих пішла слідом за нами. Інші взяли візників і їхали за нами також. Таким чином довга валка возів і бричок розтягнулася довше, як на милю. Люди в місті стояли на хідниках і дивилися на цю небуденну процесію. За містом всі ми стали на коліна, молилися там востаннє з нашими братами і сестрами і зо слізьми розлуки розійшлися...

Перед нами лежав тяжкий шлях до Оренбургу, більше двох тисяч кілометрів. Дорога наша вела через високі Кавказькі гори і через Владикавказ. Довідавшись про нас, віруючі з Владикавказу виїхали нам на зустріч далеко за місто. Переїжджаючи горами, одне з моїх дітей простудилося і захворіло. Мало високу температуру і запалення очей. Але затриматися на довший час ми не мали змоги, а тому їхали далі і везли з собою хвору дитину. У місті Владикавказі ми

сіли до поїзду і доїхали аж до Ростова. Звідтам знову сіли на пароплава і попливли Доном до Калача. Звідтам знову поїздом проїхали до ріки Волги, знову сіли на пароплава і допливли аж до Самари. А звідтам уже прибули поїздом до Оренбургу аж при кінці місяця квітня.

IV

ЖИТТЯ НА ПЕРШОМУ ЗАСЛАННІ

Місто Оренбург лежить над самою рікою Уралом, яка є кордоном між Європою й Азією. Місто має 40 тисяч мешканців, між якими велике число татар. За Уралом починаються непроходимі степи, заселені багатьма племенами, різних народів, а особливо киргізами, які в своїх непроходимих степах займаються годівлею худоби, а особливо коней. Киргізи не косять для коней сіна, але пасуть їх у степу круглий рік. Зимою коні розгортають ногами сніг і дістають суху траву. Так само кормляться й інші домашні тварини. Але коли приходить весна, настає відлига, тоді для коней настає велика небезпека. Удень сніг розстає, степ покривається водою, а потім приходять приморозки і вода замерзає, ховаючи під ледом суху траву. Тоді табуни коней ходять по ледяній пустелі і гинуть тисячами з голоду.

Не дивлячись на те, що в Тифлісі ми привчайлися до всього азійського, але в Оренбурзі ми побачили чимало дечого оригінального. Бувало, проходячи містом, ми зустрічали киргізів, які на своєму возику, запряженому одним конем возили і продавали кумис. Кумис — це здоровий і дуже смачний напіток, який виробляється з кобилячого молока. Кумис справді смачний для пиття і корисний, а особливо для

хворих на сухоти. Киргізи возять його в т. зв. "турсуках", — це великий міх, зроблений з конячої шкіри, обернутий шерстю досередини. Про чистоту, розуміється, тут не може бути мови. Кожний европеєць, якщо бажає спробувати за п'ять копійок кумису, насамперед повинен набратися відваги і нічого не думати про мішка, в якому він тримається. В Оренбурзі є спеціальні санаторії для хворих на сухоти, де їх лікують кумисом. Там кумис приготовляється у пляшках, додається до нього якийсь газ і він шумить, ніби справжнє шампанське вино.

Верблюдів тут запрягають у вози, перевозять ними різні тягарі, оріть ними, молотять і виконують інші праці, як у нас кіньми. Це для нас було також новинкою, бо на Кавказі верблюди тільки носять тягарі на плечах.

Киргізи живуть у переходових примітивних наметах. Але біля самого Оренбургу вони вже починають жити справжнім осілим життям. Сіють пшеницию й просо, а зимою живуть у глиняних хатах.

Майже всі народи Середньої Азії — віри магометанської. Але киргізи чомусь не прив'язані фанатично до своєї віри, як інші племена. Усі їхні жінки ходять з непокритим обличчям, а багатоженство у них — рідке явище. За це татари понижують їх і рахують їх напів поганами.

Я ввесь час думав, щоб влада дозволила мені проповідувати цим людям Євангелію, але дозволу для цього я не отримав. Тутешнє право каже, що місію між цими поганськими племенами може провадити тільки офіційна державна релігія, це бото релігія православна. Але православна церква, відійшовши від чистої євангельської науки, затемнила своє покликання різними людськими переданнями, не дбає про спасіння оцих поган, а тому їх цілі мільйони ідуть у погибель. Найбільшою перешкодою для магометан, щоб

прийняти православіє, це ікони. Магометани називають ікони ідолами і ніяк не можуть погодитися з тим, щоб поклонятися дереву чи каменю. Тому й усіх православних вони називають ідолопоклонниками (бутпастар) і уникають їх. Все, що доброго робить влада для цих поганських народів, це киргізькі школи в Оренбурзі. У цих школах навчають різних наук, а тому чимало є киргізів, які закінчили університет, але своєї освіти вони не можуть використати для свого народу, бо вона непотрібна для степових пастухів. Найбільше такі киргізи залишаються на якісь державній праці, поволі забувають свою магометанську віру, не приймають також віри православної і залишаються безвірниками.

Щодо нашого заняття на новому місці поселення, то Аміхарьянц продовжував перекладати Біблію на турецько - адербейфлянську мову, якою говорить більшість кавказьких татар, а ми з Вороніним займалися хліборобством.

Незадовго, як ми прибули до Оренбургу, молокани, які жили недалеко в селі Гумбет, почувши про нас, прийшли з нами поговорити. Було їх до двадцяти осіб. Розмова наша продовжувалася цілий день. При кінці двох з них переконалися в правильності хрещення водою дорослих.

Аміхарьянц багато розмовляв з місцевими магометанськими духовниками. Знаючи трохи потурецьки, я почав учитися місцевої татарської мови, щоб потім свідкувати тутешнім татарам про Христа. Наших три родини мали свої невеликі богослужіння, на які завжди приходили наші знайомі.

Минуло чотири роки нашого заслання. Аміхарьянц ще до кінця свого речинця отримав від влади дозвіл поїхати до Копенгагену на конгрес орієнталістів, який відбувся там у 1890 році, а потім переїхав з родиною до Фінляндії. А ми з Вороніним, відбувши своє заслання, в 1891

році залишили Оренбург і повернулися на свою батьківщину до Тифлісу. Воронін прибув до Тифлісу трохи раніше мене, а я з родиною — аж у місяці квітні.

V

КОРОТКЕ ПЕРЕБУВАННЯ НА БАТЬКІВЩИНІ

Прибувши до Тифлісу, я зголосився зо своїми документами до начальника місцевої поліції, а він у розмові дав мені зрозуміти, що коли я буду надалі проповідувати, то зо мною тут жартувати не будуть. За два-три дні пристав викликав мене до себе і вимагав розписки, що я більше не буду розповсюджувати сектантської пропаганди. Я відразу відмовився дати таку розписку, хоча і знов, що за це мене зможуть удруге вислати на Сибір. Пристав налягав на те, що він конче потребує мати на папері короткі основи моого віропісопідання, а тому я написав йому приблизно таку заяву: "Пан пристав 8-го участку зажадав від мене розписки, що я не буду більше розповсюджувати сектантської пропаганди, але такої розписки я не можу дати, бо це суперечить моєму сумлінню і переконанню". Після цього поліція на деякий час дала мені спокій.

У травні місяці поліція покликала мене на свою станицю, а зо мною ще кількох братів. Від нас зажадали розписки, що ми більше не будемо збиратися в цій залі, де збиралися дотепер на свої богослужіння. Нам дали наказа негайно позабирати з залі всі крісла, а якщо ми того не зробимо в найкоротшому часі, то поліція все повидає на вулицю. Ми не могли тому протистояти і обіцяли негайно звільнити залю.

Першої неділі після цього ми зібралися для спільноЯ молитви в степу далеко за містом. А по-

тім тайно збиралися невеликими групами в різних частинах міста.

За якийсь час захворіла моя друга дочка і ми всією родиною, задля здоров'я дитини, виїхали на село. Яких сорок кілометрів на захід від Тифлісу в горах, було одне село, яке називалося Приют. У цьому селі ми на деякий час затрималися. Окрім моєї родини, приїхали туди на літо ще три віруючих родині: родина брата Кальвейта, брат Леушкін з родиною і один армянський проповідник Сумбат Богдасаров з родиною. Ми дуже часто ходили разом до лісу за малинами, співали духовних пісень, а кожної неділі мали спільну молитву. Так пропливло наше життя аж до місяця серпня. І ніхто з нас тоді не міг думати про те, що в тому ж самому році ми всі три будемо вислані на нову каторгу.

VI

АРЕШТ І ДРУГЕ ЗАСЛАННЯ

Одного чудового ранку, коли наша родина ще спала, ми почули стукіт у двері. Це був місцевий сільський староста. Він сказав, щоб я негайно з'явився до поліції. Я зібрався і пішов. На поліції мені сказали, що тифліський губернатор видав розпорядження мене арештувати, негайно доставити етапною дорогою до Тифлісу, а звідтам відіслати мене знову в Оренбург під нагляд поліції ще на чотири роки. З тою невеселою вісткою я повернувся до своєї родини. Моя дружина прийняла її дуже тяжко. Було це 5 серпня 1891 р.

Отже, мене арештували знову. Місцевий староста дивився за нами, поки ми спаковували наші речі, а потім дав нам підводу, яка завезла нас до Тифлісу. До найближчої станції нас проводив один верхівець, а потім передав нас під нагляд

другому поліцаєві аж поки не привезли нас до Тифлісу. У місті я зліз з воза, попрощався з родиною і поліцай, що нас супроводив, завів мене до поліції.

У поліції я ночував у душній арештантській кімнаті, лежачи на твердих дерев'яних нарах.

Другого дня дружина з деякими братами на силу розшукали мене, принесли мені їжу, але поговорити зо мною не допустили нікого. Тут один з моїх вартових був мені давно знайомий, у другого поліцая знайшлася Біблія і я говорив з ними про Христа.

Другого дня мене перевели до Метехського замку, який стояв на лівому березі ріки Кури, на великий скелі. Там я ночував одну ніч в камері сам один. Вона була кращою за попередню. На обід мені дали кусок хліба і фасолевого супу.

Дня 8-го серпня мене відставили до міста Батума, давши на дорогу 10 копійок. Двох поліцайв посадили мене на віз і повезли темними і глухими вулицями до станції, пильнуючи, щоб ніхто з віруючих не побачив нас.

Але брати пильнували наперед. Дорогою я побачив таки свою дружину на вулиці, а також багатьох братів. Я отримав від них трохи грошей і зміг їм голосно сказати: "до побачення!"

Прибувши на двірець, мене завели до поліційної кімнати і зачинили на замок. А поїзду ще не було. Потім прибуло 5-6 поліцайв, вивели мене з кімнати, завели на протилежний бік вагонів, де нікого з людей не було і посадили до окремого вагону. Двох поліцайв, які мали мене провожати, сіли разом зо мною. Я думав, що мене відвезуть в арештантському вагоні, але мене чомусь посадили до звичайного вагону, але так спритно, що ніхто з подорожніх не міг думати, що я арештований. На станції зібралися багато братів, але вони мене вже не побачили. Вікно, біля якого я сидів, було закрите, але через

щілину я бачив, як мої брати бігали по станції, шукаючи мене. Пристав, який відсилав мене в дорогу, зайдов до мого вагону з двома жінками і, показуючи на мене, сміявся. Жінки також голосно сміялися. А мені було на душі сумно-сумно. Моя дружина також прибігла на двірець, але не побачила мене. Коли поїзд пустився в дорогу, вона зомліла, упавши на землю...

До того самого поїзду, в якому я їхав, сів також проповідник Богданов і ще двох братів з ним, надіючись таки мене розшукати. Ми їхали разом кілька станцій. А брат Богданов проводив мене потім аж до Батума і в великій мірі підтримав мене на дусі. Він був при мені аж доти, поки мене забрали до Батумської в'язниці. Нехай йому Господь заплатить за його любов!

У цій в'язниці я просидів 10 днів. Я був в окремій відсеперованій камері сам один. Одного тільки разу, мабуть через брак місця по інших камерах, до мене були впустили переноочувати кількох пересильних каторжан. Удень і вночі моя камера була щільно зачинена, а тому повітря в ній було дуже тяжке і незносне. Невелике вікно, затягнуте грубими гратаами, було в самому розі моєї камери, а крізь нього було видно голубе море з багатьма білими парусами. Один тільки раз нас випустили на в'язничний двір пройтися. Я не мав з собою жодної книжки, не міг їх тут ніде дістати, а тому для мене було великою мукою проводити час в такому самотньому безділлі. У таких хвилинах мене виручала моя пам'ять. Вона заступала мені іноді найкращу книгу. Я пригадував собі цілі розділи зо Святого Писання, думками моїми читав їх і роздумував над ними. Брат Федір Мазаєв, який з родиною жив тоді в Батумі, щодня передавав мені свіжі харчі, защо нехай Господь нагородить його і його родину.

17-го серпня мене викликали з моєї камери і я побачив на подвір'ї свою дружину з двома

дітьми (а трьох дітей вона залишила вдома). З нею також була сестра Агафія Мазаєва. Дружина приїхала попрощатися зо мною, тут ій також дозволили зо мною поговорити, бо в Тифлісі такого дозволу вона не отримала.

Того самого дня, по обіді, всіх нас вивели на двір, пильно обшукали наші кишени і наші торби, а в кого знайшли тютюн, відбирали, бо це заборонялося арештованим мати з собою. Накінець, усіх нас поставили по чотирьох, дозорець крикнув "вперед" і ми пішли до порту. Там чекав нас пароплав "Великий князь Михаїл", який повинен був візвести нас до Новоросійська. У порті, коли нас завели на пароплав, я ще мав нагоду поговорити зо своєю дружиною й дітьми... Темніло. У порті запалили світла. Запалився також огонь і на Батумському маякові. Моя дружина стояла на березі. Я крикнув дружині "до побачення", а вона стояла й витирала очі... На руках вона тримала немовля, а другий п'ятилітній хлопчик стояв біля неї. Наш пароплав шарпнувся і незабаром берег склався в глибокій темряві...

Другого дня ми приплывли до Новоросійського порту. Там знову завели нас до в'язниці, в якій ми сиділи кілька днів, чекаючи етапу. І, накінець, цей етап прийшов. Нас скували по двох залізними кайданами і посадили до арештантського поїзду. Другого дня ми прибули до Ростова над Доном. Щоб описати всю тяготу й невигоду подорожі від Тифлісу аж до Оренбургу, зайняло б багато місця і часу, а тому згадаю тільки міста, в яких я сидів у в'язниці, чекаючи етапу. Із Ростова поїздом ми їхали через Новочеркаск, Козлов, Ряжск, Пензу, і вранці 16-го вересня прибули до Оренбурга. Там я пробув ще один день у в'язниці, а потім був випущений на волю.

Харчі у в'язницях були дуже погані, але таких найпоганіших харчів, які нам давали в Новоросійській в'язниці, то ніде не було перед тим.

На щастя, я мав з собою трохи грошей, за які міг собі дешо купити. Наприклад, в Новоросійській в'язниці варили одну бичачу голову на 70 в'язнів, а суп з тої голови був такий пісний і несмачний, що з великим зусиллям треба було його їсти. У тій в'язниці я спав разом з каторжанами, які втекли з Сибіру, але їх половили і тепер вони були у в'язниці. Ті люди зовсім спокійно й холодно розповідали одні одним про свої крадіжки і вбивства. Але вони були до мене ввічливі і я не мав від них жодної кривди. Згідно закону, ніхто з арештантів не може мати при собі грошей більше, як одного рубля. Хто ж має більше, повинен віддати до в'язничної канцелярії. Коли ж в'язень матиме більше грошей, тоді його спів'язні не відповідають за те, якщо вони ті гроши вкрадуть. Кожен в'язень, переступаючи поріг в'язничної камери, повинен заплатити старості камери 10 або 20 копійок за "парашку", цебто за нічну вихідну посудину, якщо він не бажає її сам виносити. Коли ж в'язень не має грошей, то він мусить уночі сам виносити "парашку". На ніч всі в'язні зачинаються по камерах на ключ, а для людських коначних потреб ставиться біля дверей велика посудина, яка в'язничною мовою називається "парашка". Зрозуміло, що перебування між тими брудними й байдужими до всього людьми, робить неможливим звільнитися від різних паразитних створінь, які не дають людині спокою. Навіть часта зміна білизни нічого не помагає, бо співжиття в одній камері зо старими каторжанами, знову і знову наділяє людину цілим роем тих небажаних створінь.

Вийшовши з тієї в'язниці, я довго не міг її забути. До глибини душі мені було жаль усіх тих людей, які проходили через це пекло. У тій в'язниці побувало чимало наших братів, які звертали свою дорогу на заслання.

VII

ЗНОВУ В ОРЕНБУРЗІ

Прибувши до Оренбургу, я замешкав в одного знайомого, який дав мені кімнату в пивниці. Родина моя була в Тифлісі і я дуже тужив додому. Зимою в Оренбурзі стоять сильні морози, які вже починаються десь у жовтні.

Коли я прибув сюди, мої знайомі і мої всі друзі дуже втішилися. Грунт для проповіді Євангелії був тут уже приготовлений і я того самого жовтня охристив тут кілька душ. Усю цю зиму я займався продажею зерна, яке, через недостачу тут хліба, привозилося до Оренбургу аж з Кавказу та з інших місць.

У моїй забутій кімнаті знайшов мене православний місіонер Головкін, з яким ми довго розмовляли про Євангелію. Цей місіонер сказав, що зо мною хоче говорити місцевий архієрей Макарій.

3-го грудня ми з місіонером Головкіним пішли до архієрея. Він дуже ввічливо мене прийняв, розпитався про мое положення, про мою родину й про інше. Я розповів йому все широ, зазначивши, що оце вже вдруге я висланий сюди. Архієрей запропонував мені мати з місіонером Головкіним публичний диспут, а я погодився на це, якщо, розуміється, місцева влада на це дозволить.

VIII

ПРИБУТТЯ І СМЕРТЬ РОДИНИ

Усю цю зиму я прожив в Оренбурзі сам один. Накінець, в кінці березня 1892 року прибула сюди і моя дружина з п'ятьма дітьми. Я зустрів на станції свою родину і побачив, що третій мій син,

Олександер, має перев'язану руку. Виявилося, що дорогою він посковзнувся, упав і зломив руку. Але лікар зробив йому належну перев'язку і небезпечного нічого не було. Велика була радість нашої зустрічі, але ця радість була коротка. Доля не судила нам бути довго разом.

У місті панував великий голод. Держава намагалася помагати людям, видавали зерно і рятували населення. Брати наші з Петербургу прислали цілий вагон кукурудзяної муки, яку я роздав між нашими братами.

У липні захворіло двоє моїх дітей: дочка Надя і самий менший син Михась. Я завіз їх за 12 кілометрів, до села Благословенка, а сам вернувся назад до Оренбургу, бо мені не дозволялося жити поза містом.

12-го липня, під вечір, я сидів у своїй кімнаті й почув за дверима тупотіння ніг по сходах. До кімнати влетіла найстарша моя дочка Віра й, плачуучи, кинулася в мої обійми. Вона довго не могла промовити слова, нічого не могла відповісти на мої питання, а потім, хлипаючи, проговорила:

— Наша Надя втопилася!

Ця відомість сильно прибила мене і я негайно поїхав на село, звідки дружина прислала таку страшну новинку. Дружина переказувала, що Надя пішла зо своєю приятелькою купатися до ріки, пішла на глибоке місце, а тому, що не уміла пливати, втопилася і тіла її ще не знайшли.

Прибувши до Благословенки, другого дня я покликав людей і ми пішли на ріку Урал шукати тіла дочки. Ми довго шукали, але надаремно. Потім ми сіли з дружиною на березі ріки, заклопотані й прибиті горем. Сонце спускалося за обрій. Нараз ми побачили, щось пливе рікою, ніби тіло людини. Один чоловік кинувся на воду і притягнув його до берега. Це було тіло нашої донечки. Ми були раді хоча тим, що зможемо поховати її

в землю. Але нам, сектантам, не можна було хорохнити покійників на православному цвинтарі і тіло нашої донечки знайшло місце відпочинку на чистому степу.

У місті вже панувала страшна хвороба холера. Тому ми вирішили бути всі разом, бо якщо буде хтось умирати, то щоб умирати на очах своєї родини.

Вечорами вулицями міста ходили магометани, жиди, православні й "сектанти", і всі разом кликали до Бога за помічю. Місто покрилося смутком. Позакривалися крамниці, а по коршмах замовкли п'яні голоси. Оренбург був подібний до Ніневії, яка каялася в своїх гріхах, але ще покаяння було дуже коротке. Куди гляне око, — скрізь домовини з покійниками, в сусідньому нам домі також повмирали люди на холеру і ми готовилися до смерті.

У неділю 26-го липня ми встали, як завжди, вранці, посідали і всі були здорові. Потім дружина і старша дочка жалілися на головну біль. За якийсь час дружині стало гірше і я негайно покликав лікаря. Він оглянув дружину і сказав, що жодних ознак холери немає, але на всякий випадок приписав медицину від холери. По обіді в дітей постало розвільнення шлунка і з кожною хвилиною їм було важче і важче. Я запряг конину і вивіз їх за місто на свіже повітря. Але це їм нічого не помогло. У дружини з'явилася дрож і я негайно поспішив додому. Тепер не було найменшого сумніву, що смерть уже простягнула над моєю родиною свою чорну тінь. Я покликав другого лікаря. Він похитав головою і порадив усіх негайно відвезти до лікарні. Знаючи, що лікарні переповнені хворими, я сказав лікареві, що не можу віддати туди своїх дітей і дружини, бо там немає кому за ними доглянути. Лікар сказав, що я сам можу бути в лікарні і пильнувати своїх хворих. Приїхали лікарським возом, оббитим бля-

хюю, поклали на нього моїх хворих і повезли до лікарні. Спочатку мене не хотіли пустити, щоб я сам пильнував за ними, але потім погодилися і я залишився також у лікарні.

Страшна спрага мучила дружину й дітей. Найменше дитя не виявляло ще признаків тієї страшної хвороби, але вона могла прийти кожної хвилини. О годині 12-їй вночі дружина вже не могла відкрити уст, і за хвилину відійшла у вічність, залишивши цей скорботній світ. Другого дня, в понеділок, і син Петро, якому було 6 років, пішов слідом за своєю матір'ю. Того самого дня великий віз, наповнений трумнами, іхав вулицями Оренбургу. Між багатьма трумнами було дві трумні з останками дорогих мені істот. Я йшов за тим возом смерті самотній, прибитий найбільшим горем... При кінці похорону прибули дівчата, сестри Живульт. Ми бачили місце, де спочила моя дружина із сином.

Похоронивши дружину і сина, треба було негайно спішити до тих, які також боролися зо смертю.

Дня 30-го липня смерть забрала від мене ще двоє дітей: найстаршу тринадцятирічну дочку Віру і сина Михася, якому було тільки півтора року. Віра вмирала в повній свідомості і я молився з нею, керуючи її кроки до Спасителя. І тих двоє моїх дітей були похоронені так само.

На великому подвір'ї лікарні столярі не встигали робити трумни. Умерших вивозили з лікарні цілими десятками, а на іхнє місце прибували все нові й нові хворі. Дуже було мало таких, які виживали. Я був тоді в глибокій долині смертної тіні, але Господь був зо мною. Я часто питався сам себе: "Для чого я тепер живу, коли я згубив майже всіх моїх найближчих?" Але якийсь внутрішній голос казав мені: "Є ще одна мета, для якої ти повинен жити, — живи для Ісуса, Який купив тебе ціною Своєї крові". І тоді я пригадував

собі слова Святого Писання: "Живемо ми, — для Господа живемо, умираємо, — для Господа умираємо".

Але в мене залишилося при житті ще одне дитя, Павло, якому було 9 років. Він був близько смерті, тільки трохи ще дихав, але лікарі сказали, що він переборе хворобу і буде жити. Я пробув біля нього в лікарні до суботи, і лікарі сказали, що я можу вже забрати його додому.

Я залишив лікарню і прийшов з сином до свого дому. Але, о, Боже, яким порожнім був тепер наш дім! Усі речі стояли на своєму місці, але не було вже тих, кому вони належали. Ті, які користалися цими речами, відійшли звідси, залишаючи нас двох з маленьким сином подорожувати по цьому світі.

Господь змилувався надо мною і через два тижні мій Павлусь виздоровів.

Незабаром після цього приїхав до нас з Кавказу мій батько, але він застав тільки одного зо своїх внуків. Поки зо мною була моя родина, то й заслання мені не було таким тяжким і незносним. Але тепер, коли я залишився без родини, коли я навіки розлучився з найближчими майбутніми серцю, оця самотність дуже пригноблювала мене і вбивала мого духа.

У місяці жовтні мене відвідали брати-проповідники Четверткин і Балихін. Вони зробили далеку подорож, навмисне приїхавши до Оренбургу потішити мене в моїх переживаннях.

IX. ПУБЛІЧНІ ДИСПЛУТИ

Залишатися нам трьом довго без господині в хаті було дуже незручно, і я просив Господа щоб Він дав мені знову дружину. П'ять місяців після смерті моєї дружини, на моого листа, при-

іхала до нас одна сестра з Петербургу, колишня робітниця в народній столовій у полковника Пашкова. Дня 2 січня 1893-го року відбувся наш шлюб, якого нам вділив один з наших місцевих пресвітерів з села Гумбет, в якому вже зорганізувалася громада віруючих з 40 осіб.

Ще перед моїм шлюбом відбувся був перший публичний диспут з місіонером Головкіним. Цей диспут був 4 грудня 1892 року в семинарській церкві. Головкін кілька разів кликав мене на публичні розмови, але я відмовлявся, кажучи, що я не маю на це дозволу від влади. Визначеного дня він оголосив, що буде між нами публична розмова, але я не пішов на неї й спокійно сидів собі вдома.

Коли в церкві зібралося багато людей, місіонер Головкін викликав мене, але, розуміється, мене в юрбі не було. Тоді він кидав на нас громами, кажучи, що ми зводимо несвідомих людей тільки з-за рогу, потайки, але боїмся виступити прилюдно. Тоді його затримав якийсь чоловік і сказав:

— Павлов бажає мати з вами публичний диспут, але він бажає, щоб ви написали йому від себе офіційне запрошення.

Місіонер Головкін перед усіма людьми написав запрошення на диспут і послав за мною. До мене негайно приїхав якийсь Богдан Колостов, православний арм'янин. Ми сіли до брички, яка нас чекала і миттю поїхали до семинарської церкви. В Оренбургській семинарії навчалося тоді 300 студентів, сини священиків. Усі вони були тепер в церкві, разом зо своїми професорами і чекали моого приїзду. Сторонніх слухачів було також до 200 душ, так що всіх людей було не менше 500. Приїхавши туди, я побачив, що Головкін уже сперечався з молоканами про іконопочитання. Я говорив з ним на ту саму тему, цебто про іконо-

почитання, доказуючи, що почитання ікон не згідне зо Святым Писанням.

Такі публичні диспути продовжувалися три зими. Теми для диспуту визначував сам Головкін. Він був відомою в Оренбурзі особою і займав високе державне становище. Ми говорили про передання, про хрещення дітей, про причастя, священство й ін. Останній наш диспут про почитання хреста відбувся в 1895 році. Щоб дати нашим читачам хоча частинне освітлення цих диспутів і про враження, яке вони викликали в місті, наведу тут розповідь одного кореспондента, який був присутній на такому диспуті, а потім описав його перебіг в місцевій газеті "Оренбургський край". Ось що він писав:

“Дня 20 листопода 1893-го року в церкві духовної семінарії знову відновилися публичні диспути єпархіального місіонера Головкіна з оренбургськими сектантами. На цей раз, по заздалегідь оголошенню пляну, був назначений диспут з молоканами і баптистами. Темою диспуту було таїнство хрещення. На визначену годину до церкви прийшли всі студенти семінарії, всі іхні професори, а також велике число посторонніх людей. Прибуло також кілька осіб сектантів, на чолі з відомим в Оренбурзі В. Г. Павловим. Після співлі молитви “Царю Небесний”, місіонер Головкін в коротких словах передав зміст минулорічних диспутів, а потім виложив перед слухачами науку православної церкви про хрещення, стверджуючи цю науку читанням відповідних місць з Біблії, яку сектанти визнають за одноке джерело християнського віроісповідання. В протилежність до православного навчання, молокани, як виявилося з заяв їхніх представників, не вважають хрещення за конечне в спасенні людської душі. Навпаки, баптисти, признають хрещення водою, але не погоджуються з православними, що це хрещення є духовним відродженням і благодатним очищеннем

від гріхів. При тому, баптисти христять тільки дорослих, які свідомо розумом і серцем можуть розуміти свою віру. Вони христять у воді через одноразове занурення. Проти цих точок сектантського навчання про хрещення були скеровані докази місіонера Головкина. Питання про конечність водного хрещення було розв'язане дуже скоро. На пропозицію одному молоканину, щоб він на підставі Писання доказав, що хрещення водою не потрібне, сектант тільки сказав до Головкина так:

— Ви найкраще поговоріть про це з Павловим (баптистом), а ми послухаємо.

Кілька завваж, висловлених іншими молоканами, на приведені з Біблії тексти про хрещення були дуже невдачні й примітивні. Православні й баптисти легко доказали, що саме водне хрещення таки — необхідне в християнстві. Якийсь сектант, (судячи по його зовнішньому вигляді і по плинності його мови, дуже статечний й досить інтелігентний торговець), становчо нагадав молоканам, які відкидають хрещення водою, приклад Самого Ісуса Христа, Який хрестився в Йордані. Накінець, один молокан, просячи місіонера говорити собі з Павловим, щиро заявив, що ніхто з присутніх тут його співвізнатців не може доказати, що хрещення водою не конечне. Тоді звернулися до Павлова. Треба віддати шану й признання цьому баптистові: він говорить спокійно, виразно, пerekонливо, а що особливо добре в нього, — він провадить диспут дуже делікатно, з великою повагою до свого опонента. Розмова все гарячіша й голосніша. Наскільки ми могли зловити все в досить гарячому диспуті, то твердження Павлова зводилися до такого висновку: коли б хрещення православної церкви означало духовне відродження, то після хрещення люди радикально міняли б своє життя на краще, в дійсності ж так не є, бо хрещенні виявляють такий самий нахил до гріха, як і не хрещенні й нічим одні від одних не

відрізняються. Христос і апостоли вимагали від тих, що христяться також "навчання" в питаннях віри. Діти ж, розуміється, вірити не можуть, тому й хрещення дітей не погоджується зо словами Христовими, Який сказав: "Хто увірує й христиться, — буде спасений". На докази баптиста, місіонер Головкин відповідав з належним йому знанням православного навчання. Одне, що треба поставити Головкину, як докір, це його досить грубе поведіння з опонентами. Наприклад, Головкин кілька разів зауважував Павлову, що йому ще треба трохи повчитися в початковій школі, якщо він ще не розуміє цього та того. Іноді питання Павлова Головкин називав "порожніми", "лукавими" і т. ін. Подібні поступовання не перевинують слухачів і часто тільки шкодять нашій справі. Диспут продовжувався від 3-ої години по полудні до 8-ої години ввечері".

На двох таких диспушах був присутній також місцевий православний архієрей Макарій. Він вселюдно сказав, що дуже задоволений моїм способом провадження диспуту, спітав про мое прізвище і сказав православним молитися за мое навернення. Але це була тільки .....*) бо коли наші диспути не викликали на мене того, чого він сподівався, архієрей Макарій звернувся за поміччю до поліції, щоб зломити мене переслідуванням. Про це я розповім далі.

Наведений вище відгук на наші диспути є яскравим виразником погляду інтелігенції всього міста. На жаль, тієї інтелігенції на диспушах було завжди мало. Найбільша частина наших слухачів були звичайні робітники, простолюдя,

*) У книжці В. Д. Бонч-Бруевича, виданій 1908 р. в Москві, звідки ми передруковуємо цей матеріал, стоїть тут така примітка: "Опускаємъ мѣткое простонародное сравненіе изъ соображеній цензурного свойства".

які ніколи в своєму житті не читали Біблії. Такі слухачі, як потім багато разів доводилося мені чути, після кожного нашого диспуту виносили таке враження, що опоненти були, як дві тарілки ваги, обидва рівні й ніхто нікого не переміг. Але й таке рішення слухачів йшло на нашу користь, бо ж православний місіонер не міг похвалитися перемогою своїх противників. А моральні наслідки таких розмов були такі, що люди почали більш цікавитися питаннями релігії й шукали доріг до правдивого служіння Богові. Після цього завжди можна було зустріти на вулицях Оренбургу групи людей, що живо дискутували між собою про різні релігійні питання. Багатьох людей кинули п'янство, кинули курення тютюну і почали читати Євангелію.

X

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Дотепер ми мали наші молитовні зібрання в майому домі або за містом у вітряному млині брата Живульта. На ті зібрання збиралося не багато нас, по 10-11 братів і сестер. Але на початку 1895-го року поліція почала пильно стежити, щоб таких зібрань не було. Кожної неділі до мене приходив детектив подивитися, чи ми не зібралися на спільну молитву. Для цього ми не могли збиратися в якусь одну визначену пору. Інколи ми зібралися вранці у мене в домі, а коли була гарна погода, то йшли десь за місто, наприклад на цвінттар. А найчастіше, як приходила тепла погода, тоді ми зібралися в густих кущах за рікою Уралом. Звичайно, я завжди запрягав свого коня до воза, брав з собою самовара і разом з родиною виїздили на цілий день за ріку в кущі. Потім до нас виходили брати й сестри і там, на

зеленому килимі трави, під величним склепінням погідного неба, ми, разом з пташками, прославляли нашого Небесного Отця. Ніхто з людей нас там не бачив і ми були щасливі. Коли падав дощ, тоді ми зібралися в старому домі однієї сестри, що жила далеко за містом.

Одного разу, 15 січня 1895-го року ми бажали звершити в вітряному млині брата Живульта Вечерю Господню. Коли ми йшли туди санями, то один з наших братів попередив нас, що в домі Живульта — поліція. Ми негайно завернули сані й поїхали назад додому. В брата Живульта дійсно була того ранку поліція, зробила обшук, забрала деякі книжки, але тому, що не було там жодного зібрання, то поліція не мала підстави на обвинувачення.

22-го січня ми закінчили наше богослужіння, а потім пили спільно чай. Посуда ж після чаю навмисне завжди залишалася на столі. Нараз прийшов начальник міської поліції Доброхотов, а з ним пристав і ще кількох урядників влади. Він уявя кілька наших книжок, подивився на них, а потім завів розмову про послух владі. Він доказував, що владі треба коритися в усьому, щоб вона не сказала. У відповідь начальникові поліції я сміливо заявила, що ми, згідно Писання, слухаємо влади в усьому тому, що не суперечить Божим заповідям. Щоб переконати його, я поставив таке питання:

Уявіть собі, пане начальнику, що ми живемо під владою турецького султана. Султан вимагає від нас покинути Христа і прийняти магометанство. Чи ми тоді повинні слухатися влади?

— Ні! — відповів начальник поліції.

Потім я доручив йому наше рукописне визнання віри, і він виявив бажання побачити на практиці наші богослужіння. Для цього він сам визначив вечір на 24-го січня.

Призначеного вечора ми зібралися всі і на-

чальник поліції дійсно прибув у супроводі кількох своїх поліцай. Я проводив зібранням, ми співали, молилися, а потім я сказав проповідь на 1 Кор. 2: 2. Начальник зо своею поліцією уважно сиділи й слухали наше богослужіння, яке продовжувалося цілу годину. По богослуженні начальник поліції поговорив ще з нами, а потім гарно попрощався, подаючи мені руку.

Від тоді детективи деякий час дали нам спокій. Але місцевий архиєрей, довідавшись, що поліція не дуже нас переслідує, звернувся з формальним проханням до прокуратора, щоб той застосував до нас закона про штундистів.

Оце зміст заборони, яку прокурор подав нам, щоб ми не мали богослужень у наших хатах:

“Високоповажаному Оренбургському Начальнику Поліції.

Їого Первоосвященство Макарій, Єпископ Оренбургський і Уральський, дня 24-го квітня 1895 року за ч. 4170 сповістив мені, що штундисти Ієронім Живульт і Василь Гур'євич Павлов, з яких перший живе в 2-ій частині, а другий в 4-ій міста Оренбургу, дотепер відбувають свої зібрання, не дивлячись на те, що проти Живульта вже перед тим було розпочате судове слідство в цій самій справі. Єпископ просить прийняти становчі міри для заборони цих зібрань.

Беручи під увагу те, що секти штундистів, згідно указу міністрів від 4-го липня 1894 р., призначана більш шкідливою за інші розкольничі секти, тому її права і полегші, дані законом від 3-го травня 1893 року більш уміркованим сектам, не можуть бути застосовані до штундистів. Тому її всі іхні молитовні зібрання на майбутнє повинні бути заборонені, а коли б хто із штундистів, на перекір тим заборонам, намагався збиратися, ті повинні бути потягнені до найсуworішої відповідальності. Тому я маю шану просити ваше високоблагородіє домогтися від Живульта і Павлова

розписки, що вони не будуть збиратися для своїх молитовних зібрань. Коли ж після того виявиться, що в їхніх домах будуть продовжуватися надальше молитовні зібрання, тоді винних потягнути до відповідальності згідно статті 209 закону про штундистів.*

Про наслідки всього того прошу повідомити мене. Підпись: прокурор Башкиров, секретар Богоявленського. Згідно з оригіналом: секретар Гумлев”.

У свою чергу начальник міської поліції наказав приставу негайно взяти від нас розписку, щоб зробити зобов'язання, що ми не будемо збиратися на наші молитовні зібрання. Тому що мені залишалося до закінчення моого заслання лише кілька тижнів, і тому що в розписці ясно зазначувалося, щоб зібрань не було в моєму домі, то я таку розписку дав. Брат Є. Живульт залишився жити далі в Оренбурзі, і він розписки не дав, посилаючись на те, що він не штундист, а баптист, а тому й закон, застосований до штундистів, його не торкається.

З наведеного вище документу ясно видно, що духовенство православної церкви боролося з сектантами не духовною зброєю, а поліційною силою державної влади. Єпископ Макарій був присутній на наших диспутах, він добре зізнав, що ми баптисти. Але що баптисти були трохи толеровані владою, а штундисти ні, то він фальшиво обвинувачував нас, як штундистів, просячи владу застосувати до нас закона про штундистів. Треба при тому також підкреслити, що штундисти зовсім не

* 209 стаття тут наведена помилково. Мабуть тут мала бути стаття 206 того самого закону, яка бренить так: “За будову якихось розкольничих будов винні присуджуються до ув'язнення від восьми місяців до одного року й чотирьох місяців; всі збудовані ними якісь розкольничі забудови розбираються, а матеріял з них продається в користь місцевих міських потреб.” — Примітка В. Бонч-Бруевича.

були такі шкідливі як іх змальовувало православне духовенство, що ніби вони відкидають світську владу тощо.

XI

СПОКУСИ

12-го березня 1895-го року відбувся в семиарській церкві наш останній диспут з місіонером Головкіним про почитання хреста. Головкін намагався доказати, що хресту треба поклонятися тому, що він був знароддям страждання і смерти Господа Ісуса Христа. За свого боку я казав, що коли тільки з тієї причини треба поклонятися хресту, що він був знароддям страждань Христових, тоді так само треба поклонятися терновому вінку, цв'яхам, а навіть мотузкам, якими прив'язували Христа. Це ж все було знароддям Христових страждань.

За два чи три дні після того диспуту місіонер Головкін прислав до мене одного чоловіка і просив прийти до нього і порозмовляти з ним тільки уздвох. Таке запрошення мене дуже здивувало, але я таки вирішив піти.

Коли я прийшов до нього і ми були тільки обидва, Головкін спитався мене, чи я переконався в правоті православія. Я відповів негативно і Головкін дуже здивувався. Він думав, що моя відповідь нещира, і дав мені зрозуміти, що для мене було б багато краще, коли б я прилучився до православної церкви. Я сказав Головкіну, що коли б я не був переконаний в правдивості моого віроісповідання, то я не пішов би страждати за нього на заслання вже вдруге. Головкін сказав, що за це я отримую гроши від своїх братів, а також маю славу мученика за віру. На його закиди я відповів, що я не бажав би йому та-

кої слави від людей, яку я маю, якщо б це було все, зашо я страждаю. На ці слова Головкін голосьно відповів:

— Якщо ви справді в тому переконані, то Бог з вами!

На цьому наша розмова закінчилася і я пішов додому.

Багато учителів старообрядців таким чином опинилися в хитро розставлені сітки. Якщо переконуюче слово не діє, то дуже часто православні місіонери обіцяють своїм противникам місце православного священика з добрым матеріальним винагородженням. І такі обіцянки на багатьох мають більше впливу, ніж доводи зо Святого Писання.

Коли духовенство побачило їй переконалося, що на мене не робить жодного впливу їх переконання, не робить також впливу спокуса світських розкошів і вигод, тоді воно звернулося до влади і почало мене сильно переслідувати, про що й свідчить вищенаведений документ пана прокурора, який переслідував мене не від себе, але з національної архиерея. Взагалі, російські закони того часу всі релігійні справи її суди віддавали духовенству державної пануючої віри. На вимоги духовенства держава переслідувала всі інші віроісповідання, а особливо віроісповідання евангельські. Православне духовенство в Росії мало монополь над всіма віровизнаннями, і без нього ніхто не мав права проповідувати Євангелії багатьом поганським народам, які жили в Росії. Сама ж державна церква не дбала про те, щоб ті народи привести до світла Євангелії. Вона не дбала не тільки про народи поганські, але й не дбала про своїх членів, щоб вони були кращими. Людина могла жити найбільш неморальним життям, бути навіть безбожником, але за те її ніхто не переслідував. Коли ж вона починала читати Євангелію, навернулася до Бога, тоді влада її пануюча церква переслідували її.

XII

ЗВІЛЬНЕННЯ І ВИЇЗД ДО РУМУНІї

19-го червня 1895-го року скінчився речинець мого другого 4-літнього заслання. Я подав прохання, щоб мені дозволили повернутися на мою батьківщину до Тифлісу.

В останні дні моого перебування в Оренбурзі я отримав від російсько-німецької громади в Румунії запрошення приїхати до них і бути в них проповідником. Я бачив, що коли я залишуся в Росії, то мене знову пошлють на заслання, тому я прийняв це запрошення, як голос Божий, який кликав мене проповідувати Євангелію в іншому місці. Накінець, 8-го липня я отримав документ, який давав мені право вернутися на мою батьківщину. Другого дня ми почали збиратися в дорогу. Я зібрав усі свої пожитки, надав їх на товарний поїзд і відіслав до Одеси.

10-го липня я простився з братами й сестрами в Оренбурзі. Ми з дружиною й сином сіли до вагону і поїхали, а батько залишився ще на якийсь час в Оренбурзі.

За кілька днів до нашого від'їзду з Оренбургу, прибули туди вибрані брати з двох церков з околиць міста, яких я рукоположив у пресвітери й диякони. При моєму виїзді з Оренбургу там було 10 членів, а в його околицях — 140, а всього до 150 осіб.

Перше місце, яке ми відвідали, вертаючись на батьківщину, була менонітська колонія біля Сорочинської станції. Там ми пробули цілий тиждень. Потім проїхали через Самару, сіли па пароплава і попливли Волгою аж до Саратова. Там нас чекав бр. Четверкин, з яким ми були в селі Турки. А звідтам, через Балашев, знову попливли Волгою, відвідавши при цьому в Дубровці братів і сестер, а також в Царицині родичів моєї дружини. Звід-

там ми проїхали до Владикавказу, а з Владикавказу на Петровськ, де знову сіли на пароплава, яким припливли аж до Баку. Звідтам ми поїхали, для цікавості, до місцевості Балахани, де є дуже багато нафтових джерел. Куди тільки гляне око, — скрізь стоять дерев'яні піраміди, побудовані над нафтовими джерелами. Деякі джерела високо викидали чорні потоки нафти, які потім падали на землю, текли в невеликі озера, а звідтам через труби пливли до Баку, де з них виробляли чисту нафту. При праці біля тих джерел ми знайшли багатьох наших братів, які були дуже раді зустрітися з нами.

Вертаючись звідтам ми відвідали також багатьох наших братів-засланців в Геокчазі і Єлисаветполі. Всі вони тут оселилися на орендованій біля станції землі, побудувавши собі невеликі хати. Ті наші брати-каторжани, а також іхні жінки і діти дуже терпіли від різних тутешніх кліматичних недуг. І, не дивлячись на те, що всі вони жили між татарським населенням, поліція і тут не дозволяла їм збиратися на спільну молитву.

Нарешті, 25-го серпня ми прибули на батьківщину, до свого міста Тифлісу. Всі брати і сестри були дуже раді бачити нас, але, на жаль, ми бачили, що там жити для нас надалі буде неможливо.

Незабаром я отримав документи на право вільного життя на батьківщині і ми виїхали до Одеси. Там прожили два тижні, клопочучись про закордонного пашпорта. Із Одеси до Тульчи, в Румунії, всього тільки 20 годин їзди. Отримавши закордонного пашпорта, ми вирушили в дорогу, і прибули до Тульчи 14-го жовтня.

Населення тут різне, але більшість людей — росіяни і болгари. Тут я працюю вже біля 4-ох років. Хоча тут повна воля для проповіді Євангелії, але люди тут далеко не такі, як в Росії. До віри вони байдужі і не радо слухають проповідь Єван-

гелії. Місцева баптистська громада має свій молитовний дім, де я проповідую по-російськи і по-німецьки.

У цьому році через посуху — повний неврожай. Люди вже терплять голод. Хліб тут не дорогий, але праці немає, а тому люди не мають за що купити хліба. Ми були б дуже раді, коли б знайшлися друзі, щоб помогли тим, що терплять голод.

9-го червня 1899 р.
Strada Truion 44 Tulcea.

Книжечку "Спомини засланця", а також усі інші видання видавництва "Дорога Правди", можна виписувати по такій адресі:

"DOROGA PRAWDY"
148 Tecumseth St., Toronto, Ont., Can.